

УДК 304.5:130.2

Вікторія ШАМРАЙ

ІНСТИТУЦІЙНА КРИЗА ОСВІТИ: СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

В статті висувається теза про те, що сучасна освіта перебуває у стані інституційної кризи. Зміст цієї кризи визначається як деструкція усталеного культурного покликання освіти і заперечення його з боку метаморфоз сучасної соціальності. Їх загальним знаменником є втрата дієвості соціальним проектом модерну з властивими йому універсальними зазіханнями та імперативами. Глобальний світ є світом неспростовних відмінностей. Він за визначенням не припускає можливості універсального соціального проекту. Розглядаються головні особливості сучасної глобалізованої соціальності, як от мережність, сингулярність, інформаціональність. Суспільство завжди існувало як певна соціальна структура. Натомість, мережа дезавує структуру. Там, де було розмаїття складаючих ціле елементів, постає потенційно необмежена сукупність рівнозначних місць – точок входу/виходу з мережі. Ці точки потенційно необмежені, оскільки не задані властивостями самої мережі, а утворюються безпосередньо актом участі в ній. Сама ж участь-неучасть у мережі є актом сингулярності, а не функцією самої мережі. Відтак щодо мережі та сукупності її позицій кожна сингулярність є метапозицією. Вона фіксує такий стан людського існування, коли активність та загалом життєдіяльність людини переходить у режим входу-виходу в різні системи контактів, що передбачає де-субстантивізацію особи. Єдина правдива мережа для сингулярності – це сукупність її власних залученостей до мереж. Спродукована нею сукупність – сума залученостей – є власна мережа цієї ось сингулярності. Це – її правдива ідентичність. Ретроспективно сингулярність є третім (після самості та ідентичності) форматом існування модерної людини. Безпосередньо вона є продуктом розпаду (анігіляції) мас. Водночас тут маємо перехід від суспільства мобілізації до суспільства мобільності. Ці глибокі зміни в характері сучасної соціальності підривають смислові основи інституту освіти та освітніх практик. Виникає необхідність нового соціального проекту, який міг би утворити смисловий горизонт для інституційної переінсталяції сучасної освіти.

Ключові слова: криза освіти, соціальний проект, мережність, сингулярність, інформаціональність.

Освіта споконвік відіграє роль головного соціального інституту, який забезпечує самовідтворення суспільства та його культурних засад. Що-

правда, розмаїтість та навіть контрадиктивність історично існувавших освітніх форматів настільки велика, що складно взагалі підвести їх під смисл одного поняття. Широке історичне (а разом з тим і теоретичне) узагальнення феномену освіти в усій строкатості його форм та виявів можливе лише на основі виокремлення спільного культурного покликання цих форм, а не їх конкретної змістовної подібності.

І саме з огляду на цей критерій стає зрозумілою безпрецедентність кризи, в яку на сьогодні втрапляють освітні практики та інститут освіти загалом. Ця криза відчувається в усіх основних вимірах та складових освітньої діяльності. Однак гострота кризи обумовлена не її всеохопністю, а тим, що освіта все відчутніше не відповідає своєму фундаментальному покликанню. Її здатність забезпечувати самовідтворення суспільства та тяглість культурної традиції зменшується, як шагренева шкіра, випаровується буквально на очах. Причини та протидії цьому явищу зазвичай шукають в середині самої освіти, звертаючись принагідно лише до окремих соціальних, економічних чи культурних чинників сучасності. Між тим глибока зміна сучасної соціальності та потенціал трансформацій культурної реальності спонукають до більш радикальної постановки питання: чи не піддажується нинішніми соціокультурними метаморфозами інститут освіти як такий, в самому своєму засновку – базовому соціально-культурному покликанні?

Дане питання можна поставити і в іншій формі: чи не виникає на наших очах світ, в якому освіті в її усталеному споконвічному покликанні просто не залишиться місця?

Сама подібна постановка питання може здатися безглуздою. Адже очевидно: доки існуватиме суспільство, доти залишатиметься потреба і практика його самовідтворення. Відтак освіта на позір ніколи не позбавиться свого культурного топосу. Дане твердження видається неспростовним доти, доки не зважити на факт глибокої деструкції самого феномену суспільства. І на цей факт все чутливіше зважає дослідницька думка: «Причини пошуків сучасних західних соціальних філософів і соціологів у сфері освіти полягають у прагненні запропонувати стратегію і комплекс дієвих заходів по подоланню кризи соціуму і особистості» (Ілляшук, 2013: 187). Відносно сучасних форм суспільної реальності все частіше доводиться казати не так про *суспільство*, як про *соціальність*. Остання ж у своєму суспільство-перетворювальному ефекті позначається трьома основоположними концептами: мережність, сингулярність, інформаціональність.

Далі розглянемо основні якості зміненої, глобальної соціальності, які створюють не просто принципово іншу освітню ситуацію, а проблематизують освіту як таку, в її власному призначенні.

Суспільний лад без історичного горизонту

У справі розуміння природи сучасної соціальності (сам цей вираз можливий лише з урахуванням його змістовних меж, що утворені розмаїттям існуючих у глобальному світі соціальних порядків) важливо уникнути її редукції до суперечки про терміни. Неусталеність понятійного визначення сучасного суспільства є сигналом не тільки про відсутність теоретичної єдності його розуміння. Цим засвідчується також характерна особливість сучасної суспільної практики, що полягає у відсутності єдиного масштабного соціального проекту, якому б підпорядковувалися цілеспрямовані трансформації суспільства. Як би не визначати соціальний порядок сучасного життя, він є порядком, що складається цілком спонтанно, силою наявних економічних, соціально-політичних, культурних умов та процесів. Він передусім є величиною не концептуальною, а емпіричною.

Цим соціальність сьогодення кардинально відрізняється від класичної модерної доби, спосіб існування в якій був підпорядкований всеохопному соціальному проекту, що поставав у вигляді ліберальної (природно-правова парадигма соціальності) чи тоталітарної утопії. Прагнення «нового чудового світу» не відчувається у людстві XXI століття. Будь-які соціальні устремління мають локальний, змістовно обмежений характер, не зазіхаючи на універсальні цілі та радикальні перетворення. Напозір чи не єдиним винятком є ісламський екстремістський проект «всесвітнього халіфату». Однак на перевірку він є нічим іншим, ніж інверсією історичної пам'яті про Арабський халіфат початку мусульманської доби. Звісно, це не тільки «спогад», а й релігійно обґрунтована програма. Поза тим, подібна програма – як ідея – цілком традиційна для ісламу, існує в тій чи тій формі протягом століть і прикметою нашого часу є не якийсь її інноваційний зміст, а лише реанімація у вигляді жорсткої терористичної практики, спрямованої передусім проти Заходу.

Події, що збурюють сьогодні світ, мають характер хіба що ексцесів переважно реваншистського характеру (як от спроба імперського реваншу з боку путінівської Росії чи, зрештою, й той самий «всесвітній халіфат» у вигляді так званої Ісламської держави). Іншого гатунку є широкі протестні рухи, спрямовані проти авторитарних режимів та тоталізації суспільного життя (новітні «демократичні революції»). Однак і вони є лише відстоюванням старих ідеалів у нових умовах їх утиску, а не суттєво новим соціальним проектом. Відтак можна сказати, що людство живе переважно в інерції раніше посталих соціальних форм. Певною мірою воно усвідомлює глобальні проблеми, однак розв'язує (чи намагається їх розв'язати) шляхом створення режимів міжнародного співробітни-

цтва та права, а не висуненням нових універсальних проектів перетворення суспільства.

Частково це збігається зі зміною головних акторів соціальності, суспільних дієвців. Вже не одне десятиліття обговорюється проблема кризи і навіть відмирання національної держави й загалом національного формату самоорганізації суспільного життя. На Заході цей дискурс отримав потужний імпульс від створення та розвитку структур Євросоюзу, який все відчутніше прагне ствердити себе як держава держав, своєрідна всеєвропейська наддержава. Втім, потугу даної тенденції, безсумнівно наявної, немає підстав перебільшувати. Попри численні сучасні трансформації національної держави, все більш відчутний вихід економічної діяльності за межі національних кордонів, історично небачене зростання мобільності населення економічно розвинених країн, все ж таки національний формат життя залишається і на сьогодні визначальним. Свою нескасованість і дієвість зберігає принцип національного суверенітету, визначальні світові угоди (і то в усіх царинах життя) укладаються між національними урядами, вирішальну роль у світових фінансах відіграють національні валюти (єдиний виняток у вигляді євро залишається доволі суперечливим у своїй перспективі) тощо.

Нову якість сучасного суспільства доречно шукати не у новому, виробленому нашим часом соціальному проекті, а в особливому, властивому саме сьогоденню форматі соціальності. Саме в цьому контексті стають найбільш вживаними характеристики глобального, інформаційного, мережного, «пост-» (модерного). Низку якостей, які використовуються для виразу специфіки сучасних суспільств, можна продовжувати доволі довго. В залежності від оптики дослідника виникають концепти «суспільства знань», «суспільства ризику», «світосистеми» тощо. Кожне з подібних визначень має свій резон, однак всім їм властива загальна теоретична хиба. Спосіб визначення і розуміння, який ґрунтується на виокремленні якоїсь осібної, специфічної ознаки завжди залишиться непевним і уразливим через свою надмірну абстрактність. Властивості завжди є похідними від сутності. Хоч би яким яскравим та виразним не був симптом, який дає можливість чітко розпізнати явище, він не в змозі пояснити власне походження та природу.

Відтак якщо йдеться про осмислення певного суспільства чи соціального ладу, неусувними залишаються кілька інваріантних величин, що характеризують суспільство як особливий історичний тип. Серед таких теоретичних інваріантів чільне місце посідають спосіб зв'язків та відносин, характерний для суспільства, а також формат людини у ньому. В суспільстві XXI століття способом стосунків та інтеракцій стає мережа, якій відповідає існування людини у формі сингулярності.

Відповідно й усі складові суспільства (освіта, безумовно, в їх числі) починають існувати в цьому новому форматі. Точніше, цей новий соціальний формат інтеракцій стає викликом для всіх інституцій. І, як у випадку освіти, не просто вимагає її трансформацій, а й ставить під знак запитання подальше існування її в усталеному культурному сенсі. Відтак освіта не стільки трансформується, відповідаючи на виклик часу, скільки перероджується, набуваючи цілковито інакших рис. Спрямування і характер цих зрушень оприявнюється, виходячи з макросоціальних змін, позначених поняттями мережності, сингулярності та інформаційності. Відстежимо конкретику даних трансформацій.

Мережа проти структури

Узвичаєно суспільство мислиться як певна структура. Структурованість передбачає відмінність утворюючих ціле елементів та відповідне розрізнення системи пов'язуючих їх стосунків. Натомість, мережа дезавує структуру. Там, де було розмаїття складаючих ціле елементів, постає потенційно необмежена сукупність рівнозначних місць – точок входу/виходу з мережі. Ці точки потенційно необмежені, оскільки не задані властивостями самої мережі, а утворюються безпосередньо актом участі в ній. Сама ж участь-неучасть у мережі є актом сингулярності, а не функцією самої мережі. Відтак щодо мережі та сукупності її позицій кожна сингулярність є метапозицією.

Мережа насправді не має буття на кшталт певного суцього, речі. Інакше кажучи, це таке парадоксальне існування, яке цілковито тотожне власній функціональності. Вся її дійсність – у певному способі бути. Образно кажучи, парадокс полягає в існуванні способу буття без самого буття. Все буття (дійсність) мережі полягає в тому смисловому зв'язку, який вона не тільки «задає», а якому безпосередньо тотожна. Вона весь час стає, реактивується – і ніколи не є. Вона перебуває – і в цьому сенсі є, існує, як сукупність складаючих її активних точок та їх інтеракцій. Водночас мережа не має місця в жодній точці, вона суцільна дійсність інтеракцій і залученостей. Навіть поняття *стосунків* чи *зв'язків* тут стають надто важкими, переобтяженими субстанційністю, а тому – недоречними. Вони придатні для характеристики системи – для всього, що має бодай якусь структуру, хоча б у вигляді ризоми. Мережа, не маючи буття, не має й структури. Модусом існування її є, образно кажучи, мерехтіння. Ним вона весь час постає і ніколи не є, одночасно зникає і з'являється.

Виникнення і зростання мережі можна порівняти з епідемією. Розпочавшись в окремій точці, через контакти з нею інших осіб вона поши-

рюється на все ширше коло учасників. Вихідна точка задає (породжує) певний смисловий код – своєрідний мем – який ініціює відповідну активність інших дієвців, через них репродукує себе. В той же час аналогія динаміки створення мережі з епідемією є лише частковою. Адже виникнення і функціонування мережі аж ніяк не обмежується простим розповсюдженням вихідного мему. Виникаючи, мережа сама виступає інстанцією, що породжує нові смисли та їх різноманітні конфігурації.

В структурі всі елементи та учасники (посутньо тотожні елементам) виступають у чітких значеннях, наданих їм смисловими зв'язками, що утворюють структуру. В мережі принципово відсутня визначеність особи. Вона не є, а лише симулюється. Всі учасники мережі – лише маски, «ніки», псевдоніми. Відтак ті стосунки влади, які явно чи імпліцитно присутні у структурі і підпорядковують собі будь-яку присутність, зникають у мережі. Влада тут є такою ж симуляцією, як і персона учасника. Примус, відповідальність, осудність, обов'язок – характеристики, невіддільні від структури – втрачають значення у мережі. Єдине, що вона розрізняє – це *режими активності* (інтенсивність участі) та *реакції інших*. Спосіб існування у мережі неусувно інтерактивний. Чим активніші взаємодії в середині мережі (а отже, обопільні реакції), тим потужніша сама мережа.

Структура завжди – смисловий порядок, в ній ціле (хоч і різноманітно конституційоване) має примат над усіма елементами та учасниками. Натомість, мережа принципово не є «порядком», вона є лише плетивом активностей, реакцій, викликів (загалом кажучи, інтеракцій). Причому хоча вони певним чином інспіровані, але ніколи не задані, не приписані. Спонтанність індивідуальної активності становить нерв існування мережі. Поєднання такої спонтанної активності з режимом постійних залучень шляхом квазі-репрезентацій є характерним для сингулярності.

Сингулярність та особистість

Вживаючи поняття «сингулярність», ми не суто механічно намагаємось уникнути знайомих понять «індивідуальність» та – тим більше – особистість. Цілком зрозуміло, що особистість – з характерною для неї автономією індивіда, яка робить його самоврядним – цілковито чужа сингулярності. Натомість, індивідуальність начебто близька за змістом. Але й від неї сингулярність істотно відрізняється.

Індивідуальність передусім належить собі – вона вирізнена собою. Відмінність від інших, змістовна окремішність становить її характерну ознаку. Натомість, сингулярність перебуває у різноманітних і завжди існуючих *залученостях*. Вона завжди в тенетах інформаційного і кому-

нікативного павутиння. Мережа – місце її постійного перебування та існування: середовище, яке її породжує і яким вона живиться. Одне без іншого не існує: сингулярності без мережі, мережа без сингулярностей. Сингулярності як способу буття відповідає мережа як спосіб організації соціального простору. В оптиці мережі сингулярність – це точка входу в мережу. В оптиці сингулярності мережа – це простір залученості.

Сингулярність, це третій (після самоті та ідентичності) формат людського існування та самообґрунтування людини, який постає в контексті еволюції сучасної (модерної) цивілізації (докладніше про це: Пролеєв, 2011). Поняття сингулярності походить від латинського «singularis», що означає «одиничний, унікальний, особливий». У спеціально-науковому контексті це поняття чи не вперше використав у середині ХХ століття математик Дж. фон Нойман для позначення точки, за якою екстраполяція починає давати безглузді результати, тобто непередбачувана. Цей момент непередбачуваності після певної якісної зміни процесу або системи є чи не головним у застосуваннях поняття сингулярності в різних науках. В астрофізиці поняття сингулярності використовується у теорії чорної діри та деяких теоріях походження всесвіту, позначаючи фізично парадоксальну (зрештою, неможливу за фізичними законами) точку з нескінченно великою масою і температурою і нульовим об'ємом (образно кажучи таке собі «все, яке є ніде»).

В гуманітарно-антропологічному сенсі сингулярність покликана зафіксувати такий стан людського існування, коли активність та загальном життєдіяльність людини переходить у режим входу-виходу в різні системи контактів, що передбачає де-субстантивіацію особи. Це характерна ситуація існування у мережному суспільстві, коли основною соціальною якістю особи стає користування мережею, у вигляді якої починають існувати суспільні стосунки взагалі. У світі мереж особистостей начебто немає, вочевидненою реальністю є лише різноманітні мережі. Однак самі мережі постають, розвиваються чи, навпаки, згортаються лише шляхом індивідуальних залучень їх учасників. Ці залучення є цілком самочинними і принципово непередбачуваними; особа суто індивідуально активує себе як учасника мережі і так само неконтрольовано ззовні припиняє свою участь у ній. Єдина дійсність – мережа – фактично тримається тим, чого начебто не існує: порожньою точкою входу, яку може перетворити на конкретну ланку мережі лише сам індивід. Це і є людське буття в режимі сингулярності.

Сингулярність вочевидь сутнісно відмінна від класичної самоті, вона не має начебто автономії в тих вагомих формах, які відрізняли самість. Не менш глибоко вона відмінна й від ідентичності, адже в мережі відсутня та змістовна спільнотність (всезагальний суб'єкт), приналеж-

ність до якої є визначальною для ідентичності. Сингулярність нічому не належить, окрім спонтанності власних залучень. В той же час, глибоко відрізняючись від самості та ідентичності, сингулярність парадоксальним чином у зовсім іншому форматі відтворює принцип самовизначення, властивий самості, та принцип колективної всезагальності, характерний для ідентичності.

Доволі тривіальним є згадування логіки відкидання відкидання, однак тут саме той випадок, де вона цілком доречна. Сингулярність не лише щось цілковито інше відносно самості та ідентичності, вона водночас відтворює в собі їх властивості вже в сутнісно новому вигляді. Одночасно це задає принципово інший формат свободи та творчості, однак – і це, мабуть, принциповий висновок з усієї нашої розвідки – не усуває їх з числа конститутивних чинників людського буття. Свобода тепер стає свободою залучень/вилучень (так тепер формулюється фундаментальна для поняття свободи ситуація вибору), центр ваги творчості переноситься на створення привабливих точок доступу та загалом нових мереж.

Якщо патерн самості (конститутивним для якої є процес самовизначення, автономія) та патерн ідентичності (що конститується через приналежність) в теоретичному плані можна вважати ґрунтовно промисленими і концептуально з'ясованими, то нова ситуація сингулярності (та конститутивний щодо неї процес залученості) потребує продумування, щоб розкрити її в її власному сенсі. Поки що її можна окреслити лише вельми загально й попередньо, у вигляді опозицій попереднім засадовим концептам. Тоді отримаємо приблизно таку картину: залученість як опозиція приналежності та автономії, констеляції та ситуативно-подієві єдності на противагу універсальним проектам, мобільність проти мобілізацій і негативні за своїм характером презумпції на місці колишніх позитивних, тобто утримання/невтручання на місці визнань та пов'язаних з ними домагань. Сингулярність є способом буття людини, який відповідає цим умовам.

Сингулярність цілковито вільна від примусу присутності в тій чи тій мережі. Вона не належить (модус ідентичності), а залучається. Місце своєї присутності вона визначає сама. Це її незалежний, свавільний, суто індивідуальний вибір і рішення. Тут ми начебто зустрічаємося з відродженням індивідуальності. Однак сингулярність – цей наслідок розпаду людської маси – мало чим нагадує стару знайому індивідуальність. Адже, маючи повну свободу щодо участі в тій чи тій мережі, вона з *необхідністю* і повсякчас перебуває у *режимі залученості* до мереж як таких.

Не участь в конкретній мережі, а ніколи не зникаюча, конститутивна для сингулярності *готовність долучитися* до мережі є визначальною. Тому навіть коли сингулярність опиняється «сама», навіть «наодинці з

собою», мережовість залишається її характерною властивістю і супроводжує її існування.

Наскільки глибоко сингулярність відмінна від класичної особистості, виявляє криза виразів «сама», «наодинці з собою» в їх застосуванні до сингулярності. Самість – природна характеристика особистості. Натомість, «сама з собою» опинитися, загалом *самовіднестися* сингулярність не здатна інакше, як через посередництво мережі. Лише в мережі, в постійних залученнях вона знаходить і пізнає себе. З цього вочевиднюється, що мережа насправді не щось «зовнішнє» сингулярності. Щось таке, в чому, як незалежно від неї існуючому, сингулярність «бере участь» – як місце, в яке вона входить та в якому перебуває. Єдина правдива мережа для сингулярності – це *сукупність її власних залученостей до мереж*. Ця спродукована нею сукупність – сума залученостей – є *власна мережа* цієї осі сингулярності. Це – її правдива ідентичність, це – *вона сама*. Відтак сингулярність *дорівнює своїй власній мережі*. Вона сама є *мережею*. Поза залученостями (себто *контактами* з іншими сингулярностями) її немає.

Однак не будемо забувати, що поняттям сингулярності ми позначили спосіб існування живих людських індивідів. Відтак виникає питання: якого вигляду набуває спільнота індивідів, котрі існують як сингулярності, котрі є сингулярностями? Щоб відповісти на це питання, слід розглянути дійсність мас, яка передує сингулярностям.

Тиха анігіляція мас: феномен рою

Колись Ортега-і-Гасет позначив завершення епохи людської автономії подією «повстання мас», яку він визначав так: «В суспільстві маси взяли повну владу. А що маси, з своєї природи, не повинні та й не здатні керувати власним буттям, а ще менше правити суспільством, то це значить, що Європа переживає тепер найтяжчу кризу, яка лише може охопити народи, держави чи культури» (Ортега-і-Гасет, 1994: с.16). Кінець епохи мас відбувається не у вигляді революції чи повстання. Мережа, з її запитом мобільності, стала руйнівником маси, але руйнівником тихим і непримітним. Як це і личить тому, що не має субстантивованого буття.

Під дією мережі маси швидко розпадаються на сингулярності. Які, стаючи все більш численними, створюють природну для них форму об'єднань у вигляді *роїв*.

В понятті «рою» ми отримуємо відповідь на питання, чи утворює мережа спільноту. І якщо утворює, то в чому полягає відмінність цієї спільноти як від її найближчого соціального попередника – деперсоналізованої маси, так і від іншого типу спільноти, в основі якого лежить системна організація.

Особливістю мас є те, що в них зникає змістовна відмінність окремого і загального. Маса — це одночасно і спільнота, і індивід; в ній спільнота та індивід перебувають у *безпосередній тотожності*, є одним і тим самим. Те, що зветься «суспільством мас» приходить на зміну класичній диспозиції суспільство—особистість, яка становить основу модерної соціальності. Де починають існувати маси, «суспільство» у власному сенсі слова — як щось відмінне від особистостей — *зникає*. Його місце посідає *рух мас*. Сам цей рух, звісно, має бути чимось іншим, ніж простий хаос або чиста спонтанність. Рух має бути *змістовним*, він повинен забезпечити *соціальний ефект* мас. Відтак рух сам в собі є певна цілеспрямованість, певна продуктивність і, зрештою, певний *порядок*. В той же час цей порядок не є чимось іншим від мас; він існує як рух самих мас і спосіб їх існування, тобто невіддільний від маси та іманентний їй. Такого гатунку рух є *технологією* — імперсональною впорядкованістю продуктивного процесу. Лише здається, що масами розпоряджаються «еліти». Справжні господарі та розпорядники суспільства мас — це технології. Цілком правий був Гайдегер, коли стверджував, що маси (=перетворення людини на матеріал, подібний до природного (Хайдегер, 1993: с. 229) — це спосіб існування людини, який відповідає стану *панування техніки*. Еліти самі — заручники технологій.

В соціальному сенсі технології є *способами мобілізації мас*. Суспільство мас існує в режимі постійних мобілізацій, перерозподілу, спрямовувань маси знеособлених індивідів. Коли технологія бере собі необхідну їй кількість маси, розподіляє та використовує її відповідно до своїх потреб, редукуючи людських істот до знеособленого джерела живої енергії технологічної продуктивності — це і є мобілізацією.

Поява сингулярностей знаменує кризу мас, їх розклад і деградацію їх ефективності. Знеособлені індивіди — ці недавні частки маси — перетворюються на сингулярності. Це своєрідне відродження окремішності індивіда супроводжується також відродженням їх спільності. Але такою спільнотою тепер є не суспільство, композитивне щодо особистості, а *рій*.

Рій — нова, не структурована, але підпорядкована спільним імпульсам спільнота. Структура спирається на диспозиції. Її задає відмінність елементів, що її складають, а відтак — відмінність зв'язків, що поєднують ці елементи в ціле. На відміну від цієї внутрішньої диференційованості структури, рій виглядає гомогенним. Однак, не маючи усталеної структури, він водночас не позбавлений внутрішньої самоорганізації. Наочним прикладом мережних «роїв» (слово застосовується тут без жодних негативних конотацій, просто як теоретичний термін, що вказує на особливий тип консолідації спільноти) можуть бути інтернет-спільноти соціальних мереж. В них немає сталої диспозиції місць, відчутно

виділеної ієрархії, заданого розподілу функцій, стосунків підпорядкованості тощо. Однак і вважати рій суто однорідним (на кшталт серії, яку складають екземпляри, а не особи) немає підстав.

Внутрішніми відмінностями рою є *активності* – те, що можна визначити як інтенсивність та зміст участі. Структура, наскільки вона передбачає диспозиції місць (елементи), тяжіє до певної формалізації. Вона завжди є певною мета-реальністю щодо сукупності своїх конкретних учасників. Натомість, рій є виразом найбільш безпосередньої, так би мовити «чистої», спільності. В структурі кожен – окрема і окреслена частка цілого. В рої кожен – це одночасно і є ціле.

У даній характеристиці чимало моментів, які нагадують маси, натовп і можуть бути застосовані також до них. Однак істотною відмінністю мас є їх інертність, поглинаючий енергію ефект («імплозивність», за виразом Бодріяра (Бодрийяр, 2000: с. 14), відсутність власної самодіяльності і навіть натяку на автономію індивідів, що їх складають. В масах ціле поглинуло своїх учасників і може діяти лише силою зовнішнього керуючого імпульсу.

Звісно, маси є вмістилищами і носіями величезної енергії дії, однак сама по собі ця енергія знаходиться у потенційному стані. У плані телеології та самочинності маса «сліпа» – вона не має певного смислового горизонту та стратегії. Її треба активізувати, її дію – спричинити, її енергію – вивільнити, дати їй вихід та спрямування. Радикальна відмінність рою від мас – його «завжди-актуальний», діяльницький стан (на противагу потенційності мас). Він складається з точок активності різної інтенсивності. Ця відмінність якраз і сигналізує про появу нового формату існування людського індивіда – сингулярності. Як і те, що це – формат, який своєрідно успадковує деперсоналізованість мас, і водночас є станом існування «після мас».

Тиха анігіляція мас мережами не означає відродження особистості. Хто не здатен перетворитися на сингулярність, приречений на вимирання. Колись, на зорі капіталістичної епохи, в Англії «вівці людей з'їли». Тепер, образно кажучи, «людей з'їли мережі». Звісно, «люди» як такі – у своїй особності – відсутні в умовах мас. Тому, начебто нема кого «їсти». Однак завжди існує *шанс* людяності. Саме цей шанс – *можливість людини* – з'їдають мережі.

Ми все ще продовжуємо жити в епоху мас. Але маси поступово і все відчутніше перероджуються в рої сингулярностей. Відтак сингулярність стає все більш переважаючим способом існування людини сьогодення.

Мобілізації були способом існування мас, їх підпорядкування технологіям та універсальним способом участі у технологічних процесах. Тепер запит на мобілізації зникає, в постіндустріальну добу вони ста-

ють непотрібними. Нова ситуація потребує не мобілізації, а *мобільності*. Композиція «сингулярність—рій/мережа» забезпечує найвищу мобільність.

Розпад маси створює просвіт у соціальному, відкриває людині можливість бути *інакше* — а за наявних умов це тотожне можливості просто бути. Вперше бути. Ледь намічену шпаринку цієї можливості, тонкий просвіт у соціальності, миттєво затуляє мережа з її нещадною вимогою мобільності — цим новим, сучасним способом панування соціальності.

Здається, що мобільність цілковито належить індивіду. Вона, начебто, є надійною запорукою його свободи. Навіть *тотожною* свободі в умовах сьогодення. Але насправді мобільність не відроджує автономії особи, не звільняє людину для себе самої. Мобільність — це найінтенсивніший режим *залучень*. Те, що ці залучення здійснюються самочинно і цілком вільно, аніскільки не змінює їх суті. Вони є новою формою панування соціальності над особою. Чи можна щось цьому пануванню протиставити і його якось уникнути?

Дане питання передбачає новітню критику сучасної — мережної — соціальності. І вироблення на цій основі альтернативного соціального проекту чи, вірогідно (зважаючи на певну архаїчність формату «проект»), іншу форму суспільної альтернативи — рух, вироблення та широке практикування нових культурних «епох» тощо. Однак площа соціальної динаміки та суспільного розвитку нас в даному випадку цікавить менше. Експлікація новітніх якостей соціальності підпорядкована наразі з'ясуванню характеру кризи освіти та перспектив трансформацій освітніх практик. Який ефект для освіти мають вище окреслені мережність, сингулярність, рій та мобільність?

Передусім, криза освіти оприявнюється як неможливість її подальшого існування у вигляді *системи*. А-системність спрацьовує в усіх ланках освітнього процесу. Почнемо з того, що школа та університет як основні системні заклади освіти все менше відповідають реаліям соціальної поведінки. Світ школи та світ за її межами стають все більш чужими один одному. Інститут школи все більше відступає від власне освітнього ефекту, в бік ефекту первинної соціалізації, на якому він ще тримається. Однак і цей ефект стає все більш загрозеним у зв'язку зі зростаючим невизнанням суспільства як такого з боку індивідів, перетворених на сингулярності. Сказане означає, що суспільство із зобов'язуючої інстанції, джерела нормативності і сенсу життєдіяльності, перетворюється просто на середовище існування індивіда, на більш чи менш сприятливий простір чи ландшафт реалізації його власного життєвого сценарію. Для такої диспозиції існування соціалізація полягає не у засвоєнні спільних зразків поведінки та цінностей, формах солідарності тощо, а у ефективній

самочинності індивіда, який здатен якнайкраще використати комбінацію наявних обставин для власної успішності. Це перетворення суспільства зі світу людського буття на просту сукупність обставин існування сингулярності радикально підважує соціалізацію в її узвичаєному сенсі.

Так само університет як головне місце отримання компетенцій та фаху знецінюється через розмивання феномену фаху та компетенцій. Це «розмивання» є складним гетерогенним процесом, аналіз якого наразі виходить за межі нашого завдання. Компетенції є відносно усталеними, а фах визначеним доки йдеться про ситуацію чітко визначеної предметної діяльності, себто про посутньо виробничу чи дослідницьку ситуацію, де людина має справу з «об'єктивністю природи» чи «об'єктивністю техніки» (що, зважаючи на ефект техніки як способу оволодіння силами природи є внутрішньо тотожними чи суголосними величинами).

Натомість, домінування в сучасній структурі праці сфери послуг над сферою виробництва (навіть не зважаючи на інші чинники) призводить до переорієнтації трудових зусиль на режим стосунків з людьми та реакції на них. Перевагу над предметною діяльністю відтак отримують суто комунікативні практики, робота з людською суб'єктивністю чи різноманітними порядками значень (як от в юридичній, освітній, фінансовій чи загалом чиновницькій практиці). «Людське, надто людське» стає визначальним для компетенцій і загалом фаху.

Різноманітні тренінги, курси, дистанційні освітні модулі з їх сертифікатами компетенцій складають все більш серйозну конкуренцію університетам. Вплив яких, як і у випадку школи, все відчутніше тримається на державно встановлених критеріях визнання освіченості (фактично «права на професію»), а не на змістовній перевазі наданих ним компетенцій та знань. Як слушно зазначає Л. С. Горбунова, «традиційна освіта, що базується на застарілих уявленнях про національну культуру та самоідентифікацію особистості та спрямовується на відтворення усталених ціннісно-сміслових комплексів світовідношення, стає все більш відірваною від реального життя» (Горбунова, 2014: 159). Освітня перевага університету в умовах сучасної мобільної та суб'єктивованої соціальності деградує до суто юридичної переваги, яку ще в змозі надати та підтримати держава.

Радикально змінюються також основні персонажі освіти, її визначальні дієвці. Викладач втрачає культурну презупозицію «носія знань», безумовний авторитет яких чітко розподіляє ролі як тих, хто навчає, так і тих, хто навчається. Тепер як перший, так і другий стають учасниками освітнього ринку – динамічної і доволі спонтанної взаємодії попиту і пропозицій «освітніх послуг». Залишаємо наразі осторонь ефект комерціалізації освіти, який з цього випливає (та спричинений комерціаліза-

цією особливий і найбільш небезпечний різновид її корумпованості та фальсифікації). Запит споживача освітніх послуг все відчутніше переважає над імперативами системи знань і освіченості як такої. Освіченість, спродукована спонтанністю запитів, перетворюється з цілісної системи опанованого знання (та відповідної системи фахової діяльності) на строкатий колаж актуальних навичок та інформаційних кластерів. Знання з певних себе, об'єктивних і автономних (майже «метафізичних» за своєю соціокультурною позаконтекстуальністю) величин, перероджуються на переважно комунікативні феномени. Цей процес унаочнюється у незаперечному домінуванні «інформації» над власне «знанням».

Зі сказаного можна зробити наступний висновок. Наявна ситуація ерозії усталеного покликання освіти не означає приреченості того ж університету чи школи на капітуляцію. Ці освітні інститути мають шанси не лише вижити, а й зберегти та навіть посилити (порівняно з теперішнім станом) свою дієвість. Понад те: для забезпечення перспективи продуктивного розвитку людини їм вкрай необхідно відстояти свою значущість і фундаментальне покликання. Однак цілком очевидно, що це можливо лише за глибоких трансформацій режиму існування цих інститутів, що може на позір виглядати навіть як їх деінституалізація. Загалом кажучи, логіка організації освітнього процесу має еволюціонувати з формату системних приписів до формату мережних залучень, з прямих звернень до суб'єкта вимог до тонко організованих припадків сингулярності, що заохочують та мотивують її участь у мережній співпраці.

Література:

1. Бодрийяр Ж. (2000) В тени молчаливого большинства, или Конец социального. – Екатеринбург, 2000. – 98 с.
2. Горбунова Л. (2014) Транскультурна освітня стратегія в контексті викликів глобалізації // *Філософія освіти*. – 2014. – № 1 (14). – С.158-198.
3. Ілляшук О. Тенденції західної «просвітницької філософії» в контексті сучасного суспільного розвитку // *Філософія освіти*. – 2013. – № 1 (12). – С.186-209.
4. Ортега-і-Гасет Х. Бунт мас // *Вибрані твори*. – К.: Основи, 1994. – С.15-139.
5. Пролеев С.В. (2011) Спільного світу немає: кінець епохи толерантності // *Філософська думка*. – 2011. – №4. – К.: Академперіодика, 2011. – С.25-29.
6. Хайдеггер М. (1993) Вопрос о технике // *Время и бытие*. – М., 1993. – С.221-238.

Викторія Шамрай. Институциональный кризис образования: социокультурные вызовы современности

В статье выдвигается тезис о том, что современное образование находится в состоянии институционального кризиса. Содержание этого кризиса определяется как деструкция устойчивого культурного призвания образования и отрицание его со стороны метаморфоз современной социальности.

Их общим знаменателем является потеря действенности социальным проектом модерна с присущими ему универсальными посягательствами и императивами. Глобальный мир является миром неустранимых различий. Он по определению не предполагает возможности универсального социального проекта. Рассматриваются главные особенности современной глобализованной социальности, такие как сетевость, сингулярность, информационность. Общество всегда существовало как определенная социальная структура. В свою очередь, сеть дезавуирует структуру. Там, где было разнообразие составляющих целое элементов, возникает потенциально неограниченная совокупность равнозначных мест – точек входа / выхода из сети. Эти точки потенциально неограниченны, поскольку не заданы свойствами самой сети, а образуются непосредственно актом участия в ней. Само же участие-неучастие в сети является актом сингулярности, а не функцией самой сети. Поэтому относительно сети и совокупности ее позиций каждая сингулярность является метапозицией. Она фиксирует такое состояние человеческого существования, когда активность и в целом жизнедеятельность человека переходит в режим входа-выхода в различные системы контактов, предусматривает де-субстантивацию личности. Единственная правдивая сеть для сингулярности – это совокупность ее собственных вовлеченностей в сети. Выработанная ею совокупность – сумма вовлеченностей – является собственной сетью этой вот сингулярности. Это – ее подлинная идентичность. Ретроспективно сингулярность является третьим (после самости и идентичности) форматом существования современного человека. Непосредственно она является продуктом распада (аннигиляции) масс. В то же время здесь имеем переход от общества мобилизаций к обществу мобильности. Эти глубокие изменения современной социальности подрывают смысловые основы института образования и образовательных практик. Возникает необходимость нового социального проекта, который мог бы задать смысловой горизонт для институциональной переинсталляции современного образования.

Ключевые слова: кризис образования, социальный проект, сетевость, сингулярность, информационность.

Victoria Shamrai. The institutional crisis in education: socio-cultural challenges of our time

The article argues that modern education is in a state of institutional crisis. The content of this crisis is defined as the destruction of sustainable cultural vocation education and denial of it by the metamorphosis of modern sociality. Their common denominator is the loss of effectiveness of the social project of modernity with its inherent universal assaults and imperatives. The global world is a world of difference fatal. By definition, it does not imply the possibility of a universal social project. We consider the main features of the modern globalized sociality, such as network, singularity of informational. Society has always existed as a distinct social

structure. In turn, the network disavows structure. Where was the diversity of the elements constituting a whole, there is a potentially unlimited set of equivalent places – entry / exit points of the network. These points are potentially unlimited, because it does not set the properties of the network, and are formed directly act to participate in it. The participation and non-participation in the network is an act of singularity, and not a function of the network itself. Therefore, with respect to the network and the aggregate of its positions each singularity is metaposition. It captures a state of human existence, and when the activity of the whole human activity enters the entry-exit system to various contacts, provides de-substantiation personality. The only true network for the singularity – a combination of its own involvement in the network. Generated its totality – the sum involved – this is a private network that's singularity. It is – its true identity. In retrospect, the singularity is the third (after the self and identity) format of the modern human existence. Directly it is a decay product (annihilation) of the masses. At the same time, we have here the transition from society mobilizations to society mobility. These profound changes in contemporary social sense undermine the foundations of the Institute of Education and educational practices. There is a need for a new social project that would set meaningful horizon for institutional reinstallation contemporary education.

***Keywords:** The crisis of education, social project, network, singularity, informational.*

Вікторія Шамрай, кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу соціальної філософії Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України.

E-mail: uffon@ukr.net

Victoria Shamrai, candidate of philosophical sciences, senior researcher of social philosophy department of H. S. Skovoroda Institute of Philosophy of NAS of Ukraine.

E-mail: uffon@ukr.net.